

ДАРКО Т. ДИМОВСКИ*

Правни факултет

Ниш

ИВАН Д. МИЛИЋ

Правни факултет

Нови Сад

УДК 343.8:94(497.11)

Прегледни рад

Примљен: 12.08.2018

Одобрен: 22.09.2018

Страна: 263-278

РАДНО АНГАЖОВАЊЕ ОСУЂЕНИХ ЛИЦА (ИСТОРИЈСКИ АСПЕКТ)**

Сажетак: Аутори у уводном делу рада истичу постојање три фаза у развоју рада осуђеника, при чему сваку од фаза посебно образлажу дајући податке о начину рада осуђеника у пенитенцијарним установама. Централни део рада односи се на анализу нормативног оквира осуђеничког рада у законским текстовима који су регулисали ову област издржавања казне лишења слободе. У закључку аутори наглашавају важности историјског прегледа развоја законског решења осуђеничког рада, јер се само тако могу пронаћи оптимална законска решења ради остваривања пуне сврхе овог облика третмана затвореника, а то је њихова ресоцијализација.

Кључне речи: рад, осуђеници, историјски развој, Република Србија

Увод

Постојале су три фазе у еволуцији рада осуђеника током историје. У првој фази рад осуђеника се није сматрао третманом, већ казном. Наиме, рад осуђеника је у античко доба представљао средство принуде и репресије. Овакав рад осуђеника одликовао се суровошћу, као и понижавајућим условима, при чему осуђеници за свој рад ниси имали никакве бенефите. Рад осуђеника је у појединим случајевима био бесмислен. Тако се, на пример, у античком Риму и Египту осуђена лица постајали робови који су градили аквадукте, јавне друмове, утврђења и тако даље. Слична ситуација постојала је у античкој Грчкој у којој су осуђеници, као робови, радили на изградњи утврђења, у државним рудницима, веслали на галијама и друго (Константиновић Вилић, Костић, 2006: 161). У средњем веку задржана су иста схватања у погледу циља казне, уз додавања тога да је поред идеје испаштања додата идеја застрашивања, што није битно утицало на рад осуђеника. Током XVI века у Енглеској је

* darko@prafak.ni.ac.rs

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179046 Министарства за просвету, науку и тејнолошки развој Републике Србије

дошло до стварања идеје о томе да рад осуђеника треба да има превентивну улогу и треба да допринесе стварању радних навика. Затвор по имену Брајдвел (Bridewell) је оличење примене једне овакве идеје. На иницијативу протестанских свештеника Ридлија (Reedley) и Левера (Lewer) 1555. године у Брајдвелу, покрај Лондона, оформљен је завод чији је циљ био да онемогући вршење кривичних дела, да присили затворенике на рад и да покуша да се затворена лица преваспитају у корисне чланове друштва. Године 1576. донет је закон по коме је постала обавеза да се овакви заводи оснују широм Енглеске. Од 1609. године биле су предвиђене и новчане казне за оне грофовије које нису испоштовале дате законске одредбе (Димовски, 2008: 237). Оно што је довело до оформљења Брајдвела је развој текстилне индустрије, што је условило одузимање земље од сељака и претварање у пашњаке. То је довело да велики број сељака лута улицама у потрази за сопственом егзистенцијом. Они су тако постали предодређени за бављење просјачењем и проституцијом, што је повећало и ремећење јавног реда и мира, као и број извршених кривичних дела. Решење за овај проблем је постао Брајдвел. Временом тамо су упућивани и криминалци, тако да се Брајдвел сматра најстаријим затвором савременог типа. У почетку у њима није било никаквог реда. Различите категорије затвореника су били смештени заједно. Долазило је до бројних нередова у овим затворима због одсуства класификације, али и одсуства било каквог заједничког рада. То је довело да се одвајају лица способна за рад која су желела да раде, од оних који су били способни да раде а нису желели да раде. Прва група затвореника је била смештена у тзв. радне куће, а друга група у поправне домове. Врло брзо долази и до интерне класификације. Стање у Брајдвелу најбоље описује Макс Гринхит (Max Greenheet) у свом делу „Пенална реформа” (Penal reform) у којем стоји:

„Ови поправни домове обезбеђивали су за беспосличаре и оне који нису поштовали закон, могућност да раде. Овај рад је имао троструки циљ: да онима који раде обезбеди да се сами издржавају, да их преваспитава кроз тај принудни рад и дисциплину и да утиче на друге да се не одају скитњи и беспосличењу... Неки осуђеници су израђивали одела, неки су радили у ткачницама и предионицама, неки у ковачницама. Сировине су добијали од спољних приватних власника радњи који су после обраде сакупљали готове производе и продавали их на тржишту. Најгори осуђеници су запошљавани у млиновима и пекарама са могућношћу да буду пребачени на боље и лакше послове... Касније, су осуђеници добијали плате за свој рад” (Константиновић Вилић, Ђурђић, Петрушић, 2001: 5).

Друга фаза у погледу рада осуђеника односи се на период установљања нове врсте кривичне санкције – казне лишења слободе. Француска буржоаска револуција из 1789. године имала је за последицу ново кривично законодавство оличено у тзв. Code Penale, којим је промовисан принцип хуманости, у виду овуђења казне лишења слободе, при чему је рад осуђеника средство отежавања њиховог положаја у пенитенцијарним установама. Другим речима, рад осуђеника имао је ретрибутивне одлике, јер осуђеници за њега нису били плаћени уз то да је био исцрпљујући. Анализа стања код класичних пенитенцијарних система – пенсилванијски систем, обурнски систем, енглески систем, ир-

ски систем, Маконокијев бодовни систем и женеvски систем, указује нам да рад осуђеника се није сматрао код свих система начином отежавања положаја осуђеника. Пенсилванијски и обурнски систем одликовали су се радом осуђеника који није био рентабилан, јер се вршио у строгим условима у којима се рад сматрао средством за појачавање ретрибутивног карактера казне лишења слободе. Од овог схватања постојали су изузеци који су се отелотворили у енглеском, ирском и Маконокијевом бодовном систему. Наиме, у енглеском, ирском и Маконокијевом бодовном систему рад осуђеника се ценио као један од услова за њихово напредовање у положају унутар пенитенцијарне установе. Тако је, на пример, у енглеском систему од залагања на раду осуђеника је зависило њихово напредовање у фазама извршење казне лишења слободе, што је на крају доводило до условног отпуста. Ирски систем је за разлику од енглеског система имао једну фазу пре него што се одређеном лицу на издржавању казне лишења слободе давао условни отпуст. Ова фаза позната је под именом одељење за слободњаке у којој су живели и радили на пољопривредним економијама у којима није било страже и сталног надзора. Они су се на пољопривредним економијама бавили пољопривредним пословима, обрадом земље, узгајањем стоке итд. Маконокијев бодовни систем се ослањао на претходна два класична пенитенцијарна система. Он је био заснован на идеји да осуђеници својим радом и владањем прогресивно побољшавају свој положај. Након прве фазе, која се одликовала оштром дисциплином, у другој фази осуђеници су формирали групе за рад. Углавном је пет осуђеника чинило једну групу, при чему су се чланови групе међусобно бирали. За свој рад група је добијала заједнички број бодова, који су дељени на једнаке делове међу осуђеницима. На тај начин је група имала интерес да што више ради. Подела послова унутар група вршена је међу самим члановима групе, што је доводило до тога да је свако за свакога био заинтересован да што боље ради, јер су осуђеници зарађивали и већи број бодова. Одговорност за успехе у раду је пребачена на чланове групе. Тиме је јачана одговорност чланова групе за успех у раду, али и осећање солидарности између чланова групе. Рад сваког појединачног члана групе се манифестовао на укупан број бодова које ће група зарадити. Бодови које су осуђеници зарадили делом су коришћени за плаћање трошкова њихове исхране. Појачана исхрана се могла платити зарађеним бодовима. За прековремени рад осуђеници су зарађивали су екстра бодове. Бодовима се плаћала и дисциплинска казна. У последњој фази долазило је до расформирања групе. Сваком осуђеника следовала је колиба са земљиштем на којем је могао да се бави пољопривредом и гајењем живине. Иако је осуђеник био слободан, он је ипак морао да ради како би зарађивао бодове. Он је могао да се бави и приватним радом (Димовски, 2008: 267-275).

Последња фаза у еволуцији осуђеничког рада везује се за XX век. Наиме, тада долази до тога да се рад осуђеника сматра средством ресоцијализације и оспособљавања осуђеника на конформистичко понашање на слободи. Постепено долази до тога да се овакво схватање о раду осуђеника прихвати у законодавствима широм света.

Историјски развој рада као облика третмана у Републици Србији

Република Србија има дугу историју доношења закона из кривичноправне области. Кривични законик Кнежевине Србије из 1860. године представља један од најважнијих правних докумената тадашње државе (Константиновић Вилић, Костић, 2013: 10). Овај законски текст је први документ у којем постоје одредбе о раду осуђеника. Наиме, у члановима, који се односе на врсте казне лишења слободе, постоје делови у вези рада осуђеника. Генерално говорећи, рад осуђеника код казни лишења слободе код које је предвиђен, сходно законским решењима, сматрао се додатком казни лишења слободе, што нас доводи до закључка о његовом ретрибутивном карактеру. Међутим, са оваквим закључком треба бити нарочито опрезан, јер законодавац није заузео истоветни став код свих облика казне лишења слободе.

Тако је, на пример, у члану 14, који се односи на робију, прописано да осуђени мора да ради теже послове у пољу или робијашници, при чему ће на ногама носити лаке или теже окове у зависности од одлуке суда. Уједно, у ставу 2 истог члана предвиђено је да женско осуђено на робију ће радити само теже послове унутар робијашнице. Жена осуђена на казну робије се неће оковати. Лице осуђено на казну затвора ће током издржавања ове казне наставити да ради оне послове који су пре тога радили или које је најцелисходније радити. Суд има дискреционо овлашћење да од рада ослободи болесна лица, као и она лица која би по нечему другом то заслуживали (члан 20 став 2). За разлику од робије и затвора, код заточења није предвиђена обавеза рада осуђеника, као ни њихово окивање (Николић, 1991: 200-201).

Овај законски текст је важио све до 1930. године када је ступио на снагу Кривични законик Краљевина Југославије (Сл. Н, бр. 47 ХХИ-1929) који је предвиђао више облика казне лишења слободе, као што су робија, заточење, строги затвор и затвор. Иако су постојале више врста казне лишења слободе, треба нагласити да су се оне извршавале на основу принципа тзв. ирског прогресивног система. Пре него што се осврнемо на одредбе посебног закона о извршењу, треба нагласити да је у ставу 4 члана 40 Кривичног законика прописано да је сваки осуђеник дужан да ради (Лазич: 1932: 83). Сам начин извршења различитих облика казне лишења слободе предвиђен је Законом о извршењу казне лишења слободе (Сл. Н, бр. 47 ХХИ-1929) у члановима од 36. до 38. од 16. фебруара 1929. године. На управи пенитенцијарне установе, сходно члану 36, је обавеза да се стара о раду осуђеника и надзору над њиховим радом. Постоји обавеза рада, уз изузетак да је од рада ослобођен онај осуђеник за којег лекар процени да није способан за рад. Напредност законског текста огледа се у томе да осуђеници могу да раде унутар пенитенцијарне установе, али и ван ње, при чему, ако раде ван ње, морају бити одвојени од слободних радника, као и према нарочитим одељењима у заводима. На осуђеним лицима је да обављају све кућне послове унутар пенитенцијарне установе. Осуђеници се могу запослити у заводи на оним гранама рада који су заведени у заводу, уз обавези да се води рачуна о занимању осуђеника на слободи, његова способ-

ност, здравље и његов будући живот на слободи. Старијим малолетницима је дата прилика да изуче какав користан занат или какву техничку вештину или да се по могућству усаврше у послу који су раније радили. Уједно, законодавац је предвидео се радом осуђеника не тежи утакмица са слободним радницима и занатлијама, те је стога потребно радну снагу осуђеника поделити по могућству на што више различитих индустријских и пољопривредних послова послова. Полазећи од ове чињенице, на прво место долазе државни опште корисни послови, израда ствари потребних за пенитенцијарне установе, надлештва и државне службенике. Од рада у корист државе направљен је изузетак који се огледа у томе да осуђеници могу по нарађењу управника радити под најам приватника само изузетно у случају када нема рада унутар пенитенцијарне установе, уз постојање да је мањег броја радника ван завода. Држави припада се што осуђеник заради. Осуђеник нема права на награду за рад, али ће му се за његов рад одобрити награда у новцу према врсти и квалитету посла. Од добијања награде изузети су повратници за првих шест месеци боравка у установи, као и примарни осуђеници за прва три месеца. Првобитна награда је мања, али се она постепено повећава на основу вредноће осуђеника и квалитета његовог рада. Награда одобрена осуђенику не може узети нити се од ње може извршити било каква наплата. Међутим, од овог правила постоји изузетак који се отелотворује у томе да се од награде може наплатити штета која је намерно или из грубог нехата нанета државној својини или наплате трошкова хватања и повратка осуђеника у завод у случају бекства.

Кућним редом се одређује коликим делом награде ће осуђено лице моћи да располаже зарад помоћи ближе сиромашне родбине, надокнаде штете оштећеном лицу или да чињења трошкова на друге корисне ствари. Онај део награде, који осуђено лице током издржавања казне лишења слободе не потроши, оставља се на почек како би их осуђеник потрошио у првим данима живота на слободи. Радно време се прописује на основу кућног реда, што је на нашем мишљењу лоше решење. Уједно, се недељом и празницима, како је то законодавац предвидео, осуђеници ослобађају од рада и то свако осуђено лице за свој празник. Од овог правила постоји изузетак који се односи на обавезу завршавања кућних и других хитних и нужних послова који се не могу прекинути ни одложити. Министар правде је надлежан да празнике одреди за поједине крајеве. Са разлогом се поставља питање да ли је овакво законско решење адекватно. Наиме, услед мултиетничности тадашње државе, као и могућности да неколико припадника једне вере, осуђеник за кривична дела, живе у крајевима претежно насељеним припадницима друге конфесије, при чему постоји могућност да припадник једне вере из области, која је претежно насељена грађанима исте вероисповести, буде послат у неку пенитенцијарну установу која се налази на подручју на којем доминира нека друга конфесија. Другим речима, из законског текста требао је да се изоставио део везан за поједине крајеве, већ могућност да припадници одређених вера не раде током празника одреди на основу појединца, а не на основу појединих крајева. Стога, став 3 члана 38 могао би да гласи: “Празнике ће према верама одредити министар правде.” У ставу 2 члана 42 предвиђена је забрана рада опасним по здравље.

У законском тексту је прихваћен ирски прогресивни систем који се састоји од 4 степена у издржавању казни лишења слободе – ћелија, заједнички затвора, одељење за слободњаке и условни отпуст. Током издржавања робије, осуђено лице је морало да ради тешке послове. За време боравка у ћелији лица осуђених на робију имају обавезу да раде тзв. подесан рад. Код заточења, као облика казне лишења слободе, може се уочити њена мања тежина у односу на робију. Мања тежина заточења у односу на робију се огледа и у томе да осуђеници не морају да раде тешке послове. За време трајање фазе заједничког затвора организује се заједнички рад за лица осуђена на робију и заточење. Они осуђеници у заједничком затвору, који су способни за тежачки рад, могу да се употребе за рад ван завода, ако су поуздани да неће побећи, нити да ће чинити нереде, под условом да се ставе под стражом и надзором (члан 23). Ова законска одредба даје држави могућност да употреби осуђенике за изградњу путева, железничких пруга, исушивање мочвара и тако даље (Чубински, 1930: 132). Током издржавања казне лишења слободе у одељењу за слободњаке, осуђеници ће се бавити углавном ратарством, сточарством и другим пољопривредним гранама или изузетно занатима, уколико је то могуће, који су земљораднику преко потребни сходно приликама и другим радом (члан 24).

Након Другог светског рата револуционарна власт тежила је промени нормативног оквира у новоформираној држави. Доношењем Устава 1946. године створени су услови за активност законодавца на пољу промене кривичног законодавства. Тако је 4. децембра 1947. године донет Кривични законик (Сл. лист ФНРЈ, бр. 106/47) који се односи само на општи део. Законодавац је предвидео, између осталог, казну лишења слободе са принудним радом, као и казну поправног рада. Казна лишења слободе са принудним радом није могла да траје мање од шест месеци, али ни дуже од двадесет година. Међутим, постојао је изузетак у погледу трајања када је у случају извршења кривичних дела за која закон прописује смртну казну, при чему околности кривичног дела и лична својства учиниоца допуштају ублажавање предвиђене казне, могла да се изрекне казна лишења слободе са принудним радом у доживотном трајању (члан 32). Анализом законске одредбе можемо закључити да рад осуђеника има за циљ појачања ретрибутивног карактера казне лишења слободе. У члану 34 законодавац је предвидео тзв. казну поправног рада која не може бити краћа од три дана, као ни дужа од две године. Уколико дође до изрицања ове казне неспособном за рад, суд ће ову казну заменити новчаном казном, рачунајући педесет динара за један дан поправног рада. Ако се новчана казна од осуђеног не може наплатити, суд ће изречену казну поправног рада заменити казном лишења слободе, рачунајући један дан лишења слободе за три дана поправног рада. Од могућности изрицања казне поправног рада изузети су официри, подофицири, војни службеници, војници у активном саставу и народни милиционери. Стога ће су уместо ове казне изрећи сразмерно казну лишења слободе, примењујући правило о урачуњавања дана код немогућности плаћања новчане казне. Уједно, законодавац је променио схватање у вези рада осуђеника у пенитенцијарним установама. Наиме, рад осуђеника није више само обавеза, већ њихово право и обавеза (члан 83).

Током 1948. године ступио је на снагу Закон о извршњу казни (Сл. лист ФНРЈ, бр. 92/48). У законском тексту постоји посебан део који се односи на начин извршења казне лишења слободе са принудним радом. Тако је у члану 30 прописано да осуђено лице, које издржава казну лишења са принудним радом, дужан радити физичке послове теже природе које одреди управа казнено-поправне установе. У случају да се осуђено лице у току издржавања казне у довољној мери преваспита, могу му се доделити вршење лакших физичких послова. Од обавезе рада нису ослобођена лица на издржавању казне лишења слободе. За разлику од рада код казне лишења слободе са принудним радом, код казне лишења слободе рад осуђеника нема ретрибутивни карактер. Наиме, осуђено лице на казну лишења слободе дужан је да ради послове које одреди управа, уколико је способан за рад. Рад осуђеника на физичким пословима зависиће од његових личних особина, стручне спреме и способности за физички рад. Министарство унутрашњих послова може изузетно одредити да осуђени врши друге послове (члан 31). Радно време за обе врсте казне лишења слободе траје дневно осам сати, уз одмор од једног дана у току недеље (члан 32). Радну обавезу осуђеници извршавају унутар радних група, под контролом службеника управе пенитенцијарне установе. У случају да је одређени осуђеник изолован, он ће своју радну обавезу да извршава појединачно. Уједно, законодавац је у члану 35 прописао добијање новчане награде за остваривање одређене норме у раду. Уколико дође да одређени осуђеник извршава радну обавезу на тај начин да прековремено ради, а тај рад није последица дисциплинске казне, или за учинак на раду преко одређене норме, осуђеном лицу припада награда према општим прописима о платама за односну врсту рада.

Посебне одредбе посвећено су раду од стране малолетника. Наиме, у члану 33 прописано је да се избор посла за осуђене малолетнике врши према њиховим физичким способностима, личним особинама и наклоностима за одређену врсту посла, као и према општем плану подизања стручне радне снаге. Приликом одређивања радног времена за малолетније неопходно је водити рачуна да они имају довољно времена за похађање школе за опште образовање, стручних занатских и техничких школа.

Уједно, законодавац је, желећи да подстакне привредни развој, предвидео да они осуђеници, који се истичу у рационализаторству, новаторству или проналаску, имате посебне награде. Зарад додатног подстицања наведених активности, као и охрабривања осуђеника за пребацивање радне норме, такви осуђеници могу се издвојити у посебне просторије, при чему имају могућност да уживају у бољим условима живота него остали осуђеници, олакшицама у виду дозвола примања чешћих посета, чешћих пакета и писама, односно право на писање својој породици (члан 35).

Посебну главу је законодавац посветио извршењу казне поправног рада. Тако су нормирању казне поправног рада посвећени чланови од 40. до 55. Казна поправног рада извршава се радом осуђеног који одреди државни орган надлежан за извршење казне у тзв. радним групама. Ова казна се извршава ван места боравишта осуђеног. Током издржавања казне поправног рада, осуђено

лице је дужно да ради додељени посао у одређено време, а након тога налази се на слободи (члан 40). Битно је решити питање места становања осуђеног лица за време издржавања ове врсте казне. Стога осуђени, који издржавају казну у радним групама, морају становати у заједничком насељу које је у ту сврху основано (члан 45).

Поред издржавања казне поправног рада у радним групама, могуће је ову казну издржати појединачно. Наиме, од правила да се казна поправног рада извршава ван места боравишта осуђеног лица и групно постоје неколико изузетака. Дугим речима, казна поправног рада се издржава у месту боравишта осуђеног, као и појединачно. Тако се један изузетак отелотворује у томе да је осуђеном лицу буде изречена казна поправног рада мања од три месеца, а другој у ситуацији да се локалној привреди одузима неопходни стручни кадар, те јој се наноси очито велика штета. Последњи изузетак односи се на околност да је ова врста казне изречена бременитој жени, жени дојиљи или једином родитељу са ситном децом (члан 41). Ипак, осуђено лице, које казну поправног рада издржава појединачно, може бити послато у радну групу ако је због недисциплине у раду потребно да се осуђени удаљи из досадашње средине и да се на њега примени строжи дисциплиновани рад с циљем постизања сврхе ове казне. Поред могућности да лице, које ову казну издржава појединачно, буде послато у радну групу, могућа је обрнута ситуација у случају да се из његовог понашања може закључити да се преваспитао и да ће се овим начином поступања постићи сврха казне (члан 42).

Чланом 46 регулисано је радно време осуђених лица на казну поправног рада – износи осам сати дневно, при чему осуђена лица имају право на један дан одмора који се урачунава у ову казну. И за овај рад, као и за рад током издржавања казне лишења слободе, осуђеници добијају новчану награду. Награда према општим прописима о платама за односну врсту рада припада оним осуђеницима који имају прековремени рад, при чему он није последица дисциплинске казне, као и рад који је извршен преко одређене норме.

Убрзо након доношења Кривичног законика из 1947. године, који се односио само на општи део, донет је 1951. године нови Кривични законик којим је регулисана материја општег и посебног кривичног права. Законодавац је у члану 24 прописао врсте казне код којих је, између осталих, навео казну строгог затвора и казну затвора. Уједно, у члану 54 прописана је обавеза лица осуђених на казну строгог затвора или казну затвора да, ако су способна, раде током издржавања ових казни. Радно време траје осам часова. Лица, која су осуђена на казну строгог затвора, распоређују се на физичке радове, уз могућност да буду распоређени на пословима за које су способна у случају да не могу да врше физичке послове. За разлику од лица која су осуђена на казну строгог затвора, лица осуђена на казну затвора врше послове који одговарају њиховх стручној спреми и способностима. У случају да овим лицима буде додељено да раде физичке послове, ти послови ако не одговарају ранијем занимању осуђеног лица, морају бити лакше природе. У наредном члану прописана су одређена права осуђених лица на одређене врсте казне лишења слободе која могу бити значајна за тему нашег истраживања. Тако је, на пример,

предвиђено да лицима осуђеним на казну строгог затвора и казну затвора се обезбеђује један дан одмора у недељи, награда за рад и право на социјално осигурање у случају несреће на послу.

Законодавац је посебну главу посветио малолетницима и кривичним санкцијама који се могу њима изрећи. Тако се у члану 77, који се односи на извршење казна строгог затвора и затвора према малолетницима, прописује да се посао за осуђене малолетнике врши према њиховим физичким способностима и наклоностима за одређену врсту посла с циљем што бољег оспособљавања за рад по издржаној казни. Радно време осуђених малолетника на одговарајуће врсте казне лишења слободе одређује се на тај начин да им се омогући похађање школе за опште образовање или школе за стручно оспособљавање.

Исте године донето је ново законодавство у погледу извршења кривичних санкција- Закон о извршењу казни, мера безбедности и васпитно поправних мера (Сл. лист ФНРЈ, бр. 47/51). Трећа глава посвећена је правима и дужностима осуђених лица, с тим што су чланови 38, 39 и 40 посвећени правима у вези рада осуђеника. Ипа, пре тога неопходно је нагласити какве су дужности осуђених лица у вези рада. Тако, на пример, у члану 46, прописано је да су осуђеници дужни да раде, ако су способни за рад. Радно време траје осам часова дневно. На основу општих прописа може се одредити прековремени рад осуђених лица. Осуђени имају право на један дан одмора недељно, при чему сваког дана имају право да извесно време проведу на чистом ваздуху, ван просторија у којима редовно бораве. На послове, који одговарају њиховој стручној спреми, распоређују се по правилу лицу осуђена на казну затвора. У случају да се одреди да ова лица раде физичке послове, ти послови уколико не одговарају претходном занимању осуђеног лица морају бити лакше природе (члан 47). На основу члана 48 видимо да лица осуђена на казну строгог затвора се по правилу распоређују на физичке послове. Уколико осуђеник није способан за физичке послове дужан је да ради послове за које је способан. Радна обавеза се, на основу члана 49, извршава по правилу у радној групи и то под контролом службеника пенитенцијарне установе која одређује распоред осуђених лица по групама. Поред обавеза осуђеника у вези рада, законодавац је предвидео низ права осуђеника у вези овог облика третмана. Наиме, према члану 38 осуђени има право на накнаду за рад којим постиже прописану радни учинак за одређену врсту рада. Осуђеном лицу за прековремени рад, који се не врши под дисциплинској казни, као и за радни учинак преко одређене норме, припада награда према општим прописима о платама за односну врсту рада. За осуђеника, који се у раду истакне рационализаторством, новаторством или проналаском, могу се доделити посебне награде. Уједно, осуђена лица, који се у раду истичу пребацивањем одређеног учинка, рационализаторством, новаторством или проналаском могу добити погодности, ако су предвиђени кућним редом, те су у складу са сврхом извршења казне.

Наредни члан се односи на зараду која припада осуђенику за његов рад. Наиме, према слову закона најмање једна трећина зараде, коју осуђеник прима за свој рад, чуваће управа пенитенцијарне установе као његову уштеђевину која ће му се предати приликом изласка на слободу. За подмирење личних

потреба, према правилима кућног реда, осуђено лице може да потроши једну трећину зараде. Остатак награде, као и део зараде који не утроши за сопствене потребе, има право да пошаље својој породици или другом лицу које је по закону дужан да издржава. У случају да нема породицу може му се чувати као уштеђевина. Из овог дела зараде је могуће да лица, које је осуђено лице дужно да издржава, остварују алиментацију. Десет посто од зараде коју осуђени прима за свој рад одбија се у корист фонда за унапређење културно-просветног рада у пенитенцијарним установама, као и за помоћ отпуштеним лицима на слободу. У наредном члану је предвиђено да осуђени има за време издржавања казне право на бесплатну здравствену заштиту и социјално осигурање у случају несреће на послу.

О тежњи законодавца да рад осуђеника истакне као један од најзначајних облика третмана сведочи глава IV под називом мере преваспитања. У члану 53 стипулисано је да мере за преваспитање осуђених везаних за рад као облик третмана јесу рад у индустријским предузећима, занатским радионицама и на економијама и изучавања заната. Стога је потребно у свакој пенитенцијарној установи организовати индустријска предузећа, занатске радионице и економије за рад осуђених лица. На управи пенитенцијарне установе је извршење ових мера. Осуђена лица ће се по правилу упослити индустријском предузећу, занатским радионицама или на економијама пенитенцијарних установа. Законодавац је предвидео могућност радног ангажовања изван завода. Тако осуђена лица могу бити запослени само у државним и другим друштвеним предузећима, као и на јавним радовима тек пошто претходно проведу у заводу најмање три месеца у случају осуде на казну затвора, односно шест месеци ако је у питању осуда на казну строгог затвора. Уједно, постоји забрана рада осуђених лица код приватних лица.

Посебна глава посвећена је малолетницима. У казнено-поправним домовима, у којима се издржава казна строгог затвора и затвора према малолетницима, организују се индустријске и занатске радионице и пољопривредна економија (члан 121). На основу физичких способности, личних особина и наклоности се врши избор посла за осуђене малолетнике. У односу на пунолетна лица, радно време осуђених малолетника је краће. Време проведено у школи се урачунава у радно време. Надзор над радом малолетника врше васпитачи (члан 123).

Наредна глава посвећена је извршењу васпитних мера. Наиме, иако законодавац не наводи на изричит начин рад малолетника као облик третмана у погледу извршења васпитне мере упућивање у васпитно-поправни дом, у члану 129 стоји да васпитно-поправним домом управља управник који се, између осталог, стара о раду малолетника. Још у два члана је могуће наћи спомињање рада малолетника осуђених на ову врсту кривичне санкције. У члану 131 прописано је да се у васпитно-поправном дому омогућава малолетницима да изучавају занате због чега се оснивају индустријске и занатске радионице. У наредном члану уочавамо да је основ за преваспитање малолетника током издржавања ове задовске васпитне мере учење и рад, при чему рад може трајати највише шест сати дневно, уз урачунавање времена проведеног у школи у радно време.

Године 1959. извршена је новелација Кривичног законика (Сл. лист ФНРЈ, бр. 30/59). Промена кривичног законодавства обухватала је измене, између осталог, одредаба у вези рада осуђеника. Тако је измењен члан 54 КЗ који гласи да лица способна за рад, која су осуђена на казну строгог затвора или затвора, упустиће се у казнено-поправним установама на корисним радовима. Као основ за одређивање врсте посла узимане су физичке и душевне способности, могућности које постоје у казнено-поправној установи, као и потребе дисциплине. Полазећи од ових граница водиће се рачуна о осуђеном лицу да ради одређену врсту посла. Уједно, постављена је граница у погледу дужине рада осуђеника на дневном нивоу. Осуђена лица за свој рад у пенитенцијарним установама примају накнаду за рад према посебним прописима. Исто тако, имају право на осмочасовни непрекидни одмор у периоду од двадесетчетири часова, право један дан одмора у току недеље, као и право на социјално осигурање у случају несреће на послу. Новелацијом КЗ измењене су одредбе у вези казне малолетничког затвора у погледу њиховог радног ангажовања. Наиме, избор посла за осуђене малолетнике се врши према њиховим способностима и склоностима за одређену врсту посла, а у складу са могућностима које постоје казнено-поправном дому. Радно време малолетника се одређује на тај начин да им се омогући школовање и стручно оспособљавање, те да им остане довољно времена за физичко васпитање и разоноду.

Промене у материјалном кривичном праву морале су да прате адекватне измене у извршном кривичном законодавству. Наиме, Закон о извршењу кривичних санкција (Сл. лист ФНРЈ, бр. 24/61) донет је 1961. године. У члану 16 заузет је став да је рад осуђеника њихова обавеза. Рад осуђеника треба да буде користан и да што више одговара начинима рада исте врсте на слободи. Као сврха рада наводи се стицање односно одржавање и повећавање радне способности, радне навике и стручно знање са циљем што лакшег укључивања бившег осуђеника у користан живот на слободи. Ради остваривања прокламованог циља обезбеђују се, у складу са могућностима, разноврсни послови у пенитенцијарним установама. Постизање економске користе не сме да буде стављено као приоритет у односу на остваривање сврхе рада као облика третмана. Даље одредбе у вези рада осуђеника налазе се у глави В под називом положај осуђених лица. Тако је у члану 45 предвиђено да осуђенима у складу са потребама њиховог преваспитања одређује врста посла уз узимање као основа телесну и душевну способност, могућности које постоје у пенитенцијарној установи и потребе дисциплине. Уједно, у овим границама водиће се потреба о жељи осуђеног лица да ради посао одређене врсте. У члану 46 прописано је да радно време осуђеног лица не може трајати дуже од редовног радног времена прописаног за посао одговарајуће врсте. Постоји могућност прековременог рада само у складу са општим прописима о прековременом раду. Ван радног времена на послу основне врсте осуђено лице се може ангажовати највише два сата дневно, уз запошљавање на делатностима које су потребне за одржавање чистоће и омогућавање нормалног живота у казнено-поправној установи. Осуђена лица, која похађају стручну наставу, могу уживати одређене бенефите у смислу скраћивања редовног радног времена од стране надлежног државног

секретаријата за унутрашње послове. Осмочасовни непрекидно дневни одмор и један дан одмора следују осуђеницима. Право на непрекидни одмор од четрнаест дана имају они осуђеници који су непрекидно провели на редовном раду једанаест месеци, укључујући и време проведено на лечењу због повреда на послу или професионалне болести. Чланом 49 предвиђено је да осуђена лица имају право на накнаду за извршени рад која износи од једне петине до једне четвртине, а изузетно до једне трећине накнаде која се плаћа за истоврсни рад и једнак учинак ван пенитенцијарне установе. Законодавац је пронашао начин стимулисања осуђеника да више раде. Тако у случају прековременог рада осуђеним лицима припада накнада у пуном износу. Правилником о извршењу казне лишења слободе се одређује којим делом накнаде осуђено лице може слободно располагати, који део се чува као уштеђевина, а који део служи за издржавање породице. Уколико неко осуђено лице не ради, при чему не постоји његова кривица, њему ће се обезбедити подмиривање најнужнијих потреба давањем неопходних ствари, како је то предвиђено у члану 50. Ако се догоди на осуђено лице оболи на раду у казнено-поправној установи за време док због болести не могу да раде припада им половина просечне месечне накнаде за рад у редовном времену коју су примили у последњих шест месеци. Међутим, поставља се једно питање. Наиме, шта се дешава уколико осуђено лице пре болести на раду није провео на истом раду шест месеци, већ мањи временски период. У том случају, сходно решењу из става 2 члана 50, је немогуће одредити висину накнаде коју би оболело лице примало.

Доношењем Устава СФРЈ из 1974. година законодавна надлежност је прешла са федерације на федералне јединице. Стога су републике, као и покрајине, почеле да доносе сопствене кривичне законе, а након тога о законске текстове о извршењу кривичних санкција. Социјалистичка Република Србија је усвојила Кривични законик 1977. године (Сл. гласник СРС, 26/77-1341). Закон о извршењу кривичних санкција донет је исте године (Димовски, 2015: 162).

Анализом одредаба Кривичног закона из 1977. године уочавамо да он садржи неколико одредаба о раду осуђеника као облику њиховог третмана које ће бити предмет посебне анализе. Наиме, у члану 38 став 2 прописано је да се избор посла за осуђене малолетнике врши према њиховим способностима и склоностима за одређену врсту посла, при чему се сагледавају могућности које постоје у казнено-поправном дому. Приликом одређивања радног времена малолетника, како је то предвиђено у ставу 3 члана 38, мора се водити рачуна о томе да се малолетнику омогући школовање и стручно оспособљавање, те да им остане довољно времена за физичко васпитање и разоноду.

Законом о извршењу кривичних санкција (Сл. гласник СРС, бр. 26/77) предвиђене су одредбе којима се детаљно регулише рад осуђеника. У члану 9 прописана је сврха казне затвора која између осталог подразумева рад бившег осуђеника у складу са законом. У случају да је осуђено лице способно за рад, дужан је да ради, при чему тај рад треба да буде друштвено користан и да што више одговара савременом начину производње и организације рада. Као сврху рада законодавац наводи стицање, односно, одржавање и повећавање радне

способности, радне навике и стручно знање ради што лакшег укључивања у живот по отпуштању са издржавања казне затвора. Рад остваривања датог циља осуђеном се обезбеђује, у складу са могућностима, обављање разноврсних занимања (члан 15). Уједно, постизање економске користи од рада осуђеника не сме да иде на штету остваривања сврхе извршења казне затвора (члан 16).

Законодавац је у глави V под називом Положај осуђених лица прописао додатне одредбе у раду осуђеника. Наиме, чланови од 117 до 127 посвећени су детаљном нормирању рада осуђених лица као облику третмана. Тако је у члану 117 предвиђено да се осуђеном лицу, у складу, са потребама његовог преваспитања, дисциплине и могућностима које постоје у пенитенцијарној установи, одређује врста посла према његовим психо-физичким способностима, при чему се у овим границама води рачуна о жељи осуђеног лица да ради посао одређене врсте. У свакој пенитенцијарној установи организује се привредне јединица у којој се организује и обавља рад осуђених лица. Постоји могућност упошљавања осуђеног лица ван пенитенцијарне установе на извођењу радова у организацијама удруженог рада, као и другим самоуправним организацијама и заједницама. На управи пенитенцијарне установе је да закључи писмени уговор о извођењу радова са организацијама и заједницама, ако су обезбеђени услови за извршење казне затвора који су прописани овим законским текстом (члан 118).

Редовно радно време осуђеног лица траје седмично 42 сата, уз могућност да оно траје и дуже од овог ограничења у случајевима и под условима одређеним законом. Као услове за рад осуђеног лица више од седмично предвиђених 42 сата су послови потребни за одржавање чистоће и на другим текућим пословима неопходним за живот у установи, при чему то додатно радно ангажовање осуђеног лица може износити просечно под два сата дневно. Уједно, на управнику је могућност скраћивања радног времена осуђеног лица у случају да похађа наставу основног или средњег усмереног образовања (члан 119).

Осуђено лице има право на накнаду за свој рад. У зависности од услова радног места и радног учинка одређује се накнада која може варирати у висини од 10% до 60% од зајемченог личног дохотка у републици, односно, покрајини. За рад дужи од пуног радног времена накнада за рад се увећава за 50% од утврђене накнаде. На управнику пенитенцијарне установе је доношење ближих одредаба у вези накнаде за рад и награда осуђених лица уз сагласност републичког, односно, покрајинског секретара (члан 120). Са разлогом се поставља питање да ли је овакво решење целисходно. Наиме, на овај начин свака пенитенцијарна установа може имати другачије уређено питање накнаде и награде осуђених лица за рад, што може резултирати тиме да осуђеници буду плаћени различито за исти или сличан рад, при чему долази до дискриминације. Другим речима, било је неопходно ово питање решити на нивоу социјалистичке републике, чиме би се изједначило плаћање накнаде и награде осуђеника за њих рад.

Законодавац је нашао за сходно да пропише да за рад у оквиру радне терапије при извршењу мере безбедности обавезног психијатријског лечења и

чувања у здравственој установи не припада накнада за рад (члан 120). На тај начин законодавац је направио разлику између рада као облика третмана и радне терапије као облика третмана. Под радном терапијом подразумева се активност једноставног, механичког карактера у којима је наглашен радно-корисни учинак. Она се примењује код лечења психијатријских болесника. Међутим, законодавац је пропустио прилику да отклони недостатке радне терапије који се огледају у запостављању индивидуалног приступа, занемаривању склоности и могућности осуђеника изван искључиво физичке активности, која при томе мора бити корисна. Стога је било потребно увести тзв. окупациону терапију која би се примењивала при извршењу мере безбедности обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи. На тај начин би се окупационом терапијом преовладали недостаци радне терапије применом вишег степена терапеутског приступа. Уједно, приликом спровођења окупационе терапије треба се придржавати три принципа који се отелотворују у томе да рад мора бити награђен, да мора бити одређен друштвени оквир окупационе активности, те да рад не сме да буде дискриминаторски (Константиновић Вилић, Костић, 2006: 182-183).

У случају да је осуђено лице без своје кривице привремено неспособан за рад услед болести, несреће на послу или професионалне болести, њему припада за то време накнада за рад у висини једне половине просечне месечне накнаде за рад коју је остварио за последњих шест месеци, односно за период колико је радио, ако је он краћи од шест месеци. Увођењем могућности да се просечна месечна надокнада рачуна и за осуђено лице која је радило мање од шест месеци законодавац је отклонио правну празнину из става 2 члана 50 Закона о извршењу кривичних санкција из 1951. године.

Чланом 122 превиђено је колики износ од остварене накнаде осуђено лице може потрошити за подмиривање сопствених потреба, а колики износ му се ставља на депозит као уштеђевина. Од остварене накнаде за рад 30% се ставља на депозит као уштеђевина, док са остатком осуђено лице може слободно да располаже за подмиривање сопствених потреба. Осуђено лице, које без своје кривице не ради, а нема сопствених средстава, обезбеђује се подмиривање најнужнијих потреба у виду давања потребних ствари за личну хигијену, дописивање и слично (члан 123). Поставља се питање да ли је било целисходно да законодавац наведе због чега се могу подмирити најнужније потребе или је пак могао да не наводи које су то потребе.

Осуђено лице, сходно члану 124, може бити посебно награђен новчаном наградом у случају изваредног понашања, залагања и постигнуте резултате на раду. На овај начин осуђена лица су додатно стимулисана да своје понашање коригују још за време издржавања казне затвора. Уједно, осуђена лица су подржана да да врше проналаске и техничка унапређења у току издржавања казне затвора, јер њима припадају права па тим основима сходно општим прописима (члан 125).

За непрекидни рад од 11 месеци осуђено лица има право на непрекидни одмор у трајању од 18 дана у току године, при чему се дати одмор користи у

посебним просторијама пенитенцијарне установе. За време трајања датог одмора осуђено лице прима накнаду за рад у висини просечне месечне накнаде за рад остварене у редовном радном времену у последњих шест месеци (члан 126). Безбедност осуђеника док ради је веома битна, што је законодавац показао у члану 127 пружајући истоветну заштиту осуђенику на раду у радионици, радилишту и на другим радовима као лицима које раде на слободи.

Положај осуђеног лица додатно је ојачан тиме што ужива осигурање за случај инвалидности и телесног оштећења проузрокованих несрећом на послу или професионалном болешћу. Законодавац је отишао корак даље у смислу давања права на породичну пензију члановима породице осуђеног лица за случај његове смрти проузроковане услед последица несреће на раду или професионалне болести (члан 134).

Посебна одредба посвећена је осуђеним женама за време трудноће, порођаја и материнства. Наиме, законодавац је у члану 133 став 1 прописао да се на осуђене жене време трудноће, порођаја и материнства у погледу одсуства са рада примењују општи прописи.

Глава VIII посвећена је извршењу казне малолетничког затвора. Само једна одредба посвећена је раду малолетника за време издржавања казне малолетничког затвора. Тако је у члану 182, између осталог, прописано да се малолетнику одређује врста посла према психо-физичким способностима малолетника, његовим личним својствима и склоностима.

Закључак

Рад осуђеника сматра се једним од најзначајних облика третмана. Иако су током историје постојале три фазе у развоју овог облика третмана, последња фаза – фаза ресоцијализације путем рада захтева пажњу пенолога, јер са стопом поврата од око 70-80% у Републици Србији јасно је да постоје одређене недостаци како у нормативним решењима, тако и у пракси. Како би се отклониле уочене мане потребно је поћи од законских решења везаних за овај облик третмана. Уочене мане у законским решењима могуће да отклонити тако што ће се анализирати решења која су раније била важећа, те пронаћи оптималну законску норму, водећи рачуна о томе шта је раније било на снази, а шта се током времена показало као добро, а шта као лоше.

Литература:

1. Dimovski, Darko (2008): *Pojava i razvoj kazne lišenja slobode*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu, Pravni fakultet u Nišu, Niš, br. 52
2. Dimovski, Darko (2015): *Postpenalna pomoć kao oblik tretmana*, Ministarstvo Republike Srpske, Prijedor
3. Закон о извршењу казне лишења слободe, Sl. N. br. 47 XXI-1929

4. Zakon o izvršenju kazni, mera bezbednosti i vaspitno popravnih mera, Sl. list FNRJ, br. 47/51
5. Zakon o izvršenju kazni, Sl. list FNRJ, br. 92/48
6. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, Sl. glasnik SRS, br. 26/77
7. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, Sl. list FNRJ, br. 24/61
8. Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, Sl. list FNRJ, br. 30/59
9. Konstantinović Vilić, Slobodanka, Đurđić, Vojislav, Petrušić, Nevena (2001): *Kazneno popravni zavod u Nišu - 90 godina*, Niš
10. Konstantinović Vilić, Slobodanka, Kostić, Miomira (2006): *Penologija*, Sven, Niš,
11. Konstantinović Vilić, Slobodanka, Kostić, Miomira (2013): *Sistem izvršenja krivičnih sankcija i penalni tretman u Srbiji*, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Niš
12. Krivični zakon, Sl. glasnik SRS, 26/77-1341, 28/77-1566, 43/77-2213, 20/79-1059, 24/84-1233, 39/86-2739, 51/87-2421, 6/89-406, 42/89-1401, 21/90-888 i Sl. glasnik RS, br. 16/90-468, 49/92-1664, 23/93-817, 67/93-3110, 47/94-1465 i 17/95- 529, 44/98 od 08.12, 10/02 od 01.03
13. Krivični zakonik, Sl. listu FNRJ, br. 106/47
14. Krivični zakonik, Sl. N, br. 47 XXI-1929
15. Lazić, Dragoslav (1932): *Krivični zakonik - opšti i posebni deo*, Beograd
16. Nikolić, Dragan (1991): *Krivični zakonik Kneževine Srbije*, Gradina, Niš
17. Čubinski, Mihajlo (1930): *Naučni i praktični komentar Krivičnog zakonika Kraljevine Jugoslavije*, Knjižnica Gece Kona, Beograd

WORK ENGAGEMENT OF CONVICTED PERSONS (HISTORICAL ASPECT)

Summary: The authors of the introductory part of the paper point out the existence of three phases in the development of convict labor, whereby each phase separately discuss giving information on the work of convicts in peni-tentiary institutions. The central part of the paper refers to the analysis of the normative framework of convicted work in the legal texts that regulated this area of serving the sentence of deprivation of liberty. In conclusion the au-thors emphasize the importance of the review of the historical development of the legal solutions of prison labor, because the only way to find the opti-mal legal solutions in order to achieve the full purpose of this form of treat-ment of prisoners, and to their social reintegration.

Key words: labor, convicts, historical development, Republic of Serbia